

KUMML 1986

KUML 19 86

ÅRBOG FOR
JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

With Summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag, Århus

Omslag: Inspireret af lerkarornamentik fra Jernalderen.

Udgivet med støtte af Statens humanistiske Forskningsråd

Redaktion: Poul Kjerum

Omslag: Flemming Bau

Tilrettelæggelse: Elsebet Morville

Special-Trykkeriet Viborg a-s

Skrift: Baskerville 11 pkt.

Papir: Stora G-print 120 gr.

Copyright 1988 by Jysk Arkæologisk Selskab

ISBN 87-7288-050-3

ISSN 0454 6245

Indhold/Contents

<i>H. Hellmuth Andersen</i> : Ringborgene og den militære begivenhedshistorie	7
Die Ringburgen und die militärische Ereignisgeschichte	17
<i>Lene B. Frandsen og Stig Jensen</i> : Hvor lå Ribe i Vikingetiden	21
Where was Viking Age Ribe?	34
<i>Thomas Fanning</i> : En irsk-nordisk bronze ringnål fra Ribe	37
A Bronze Ringed Pin with Hiberno-Viking affinities from Ribe	40
<i>Charlotte Fabech</i> : Stenkisten fra Blære	45
The megalithic cist at Blære	72
<i>Bjarne Lønborg</i> : Bronzestøbning i dansk Jernalder	77
Bronzecasting	93
<i>Jytte Ringtved</i> : Jyske gravfund fra yngre romertid	95
Late Roman and early Germanic Iron Age grave finds from Jutland. Tendencies in social development	219
<i>Jysk Arkæologisk Selskab 1986</i>	233

Ringborgene og den militære begivenhedshistorie

Af H. Hellmuth Andersen

De fire ringborge af Trelleborgtype bringer tallet af kendte danske landbefæstninger i samtidig funktion ved slutningen af 900-tallet op på syv eller otte, idet vi til ringborgene kan føje halvkredsvoldene om Hedeby og Århus, der er fra første halvdel af århundredet og gør de to byer til storborge, samt det nye Danevirke fra 968 og måske også Kovirke, som i givet fald kan sættes i forbindelse med det endelige opgør med tysk ekspansion, for hvilket 983 er bindende (1).

Alle disse anlæg repræsenterer utvivlsomt et meget højt niveau af fortifikation, ligesom de har en bemærkelsesværdig spredning over landsdelene. Hvad angår *St. Omer-munkenes* bekendte udsagn om Svend Tveskæg-rigets forsvarspotentiale (2), så synes det altså at stå til troende, uanset at kilderne i øvrigt en bloc går imod hans omtale af en »langvarig fredstilstand«.

Side om side med de materielle levn tegner den skriftlige overlevering om den militære begivenhedshistorie i tiden et usædvanligt fyldigt billede, bl.a. med næsten hele serien af berømte slag i oldtidens Norden (3). Det øgede militære beredskab, der afspejler sig i borgene, gør det rimeligt at fæste lid til overleveringen om en højspændt militærpolitisk situation; og denne overlevering støttes jo også af et samtidigt uafhængigt kildevidnesbyrd, nemlig skattefundskulminationen 950-1000, som topper 980-1000 (4). De tendenser, som vi kan spore i overleveringen, tillader da en bestemt fortolkning: Ringborgene indgår i en ny konception om rigsforsvaret, der var blevet aktuel mod århundredets slutning – med en tillempning af Nørlunds formulering (5): De var den danske kongemagts »Jomsborge«, eller mere sagligt: De var en overbygning over et ældre rigsforsvar, som det kendes fra Århus, Hedeby og Danevirke.

Der kan ikke være tvivl om, at der – i det omfang Danmark bliver offer for aggression – er en meget kraftig nordisk komponent i 900-tallets militære begivenhedshistorie, og dette forhold fortsætter til dels i det følgende århundrede. Jeg vil opfatte denne tendens som ligeværdig med den anden hovedtendens, den tyske ekspansion, der førte til krig 934, 974 og 983. Den nordiske tendens turde stå helt klar fra midten af århundredet med *Hakon Adelstensfostre*, kendt som »*Ødaners ætstore Truer*« (6), og den ender midlertidigt i slaget ved Svold ca. 1000. Til denne nordiske tendens hører også en

særlig spændingsfaktor, således som jeg opfatter den dynastiske side af 900-tallets Danmarkshistorie (7), nemlig udefra kommende erobringer af magten i Danmark – sagaens Danevælde. Som eksponent herfor står fyrster som Olaf og hans sønner og Hardegon/Gorm og Gorms søn Harald Blåtand. Med hele Sveavældet bag sig har vi endvidere Erik Sejrsæl, der i det næste århundrede får følgeskab af de norske konger Magnus den Gode og Harald Hårdråde.

Som direkte indblandet i krige optræder ved slutningen af 900-tallet alle regionens magter: Danmark, Sverige, Norge, Tyskland og abodriterriget, og uafhængigt af magterne agerede et krigersamfund, der halvt legendarisk er overleveret som Jomsvikinger; de synes særligt knyttet til Østersøområdet og synes at agere i skiftende alliancer: *Thietmars »oprørske Normanner«* er formentlig et samtidigt vidnesbyrd om dem (8).

Vore mange landbefæstninger kan da opfattes som udtryk for en situation, hvor forsvarspolitikken var en kompliceret affære – hvor kompliceret afspejler sig måske i Svend Tveskægs biografi, der gang på gang viser denne store krigsherre i pressede situationer. Af disse befæstninger har Hedeby og Danevirke/Kovirke specielt med den tyske situation at gøre; dog er Hedeby også indblandet i nordiske anliggender (9), og just herfra har vi gennem runeindskrifter et uafhængigt samtidigt vidnesbyrd om militære begivenheder, der højst sandsynligt har med nordiske kampe at gøre. De bliver gerne koblet sammen med den dansk-tyske krig i 983, men denne kombination kan kildekritisk anfægtes (10).

Tilbage står befæstningerne i Nørrejylland og på øerne, der er affødt af en langt mere sømilitært orienteret strategi end grænselandets. Her må jeg tro, at hovedtendensen i nordisk historie i 900-tallet spiller en rolle, nemlig Norges og Sveriges opstigen i magt og politisk betydning, et træk, der med skyldigt forbehold for vort manglende kendskab til ældre tider kan opfattes som et nyt træk, der ikke bare kunne blive, men også blev farligt for Danmark. Gensidige sammenstød mellem de tre nordiske magter er overleveret, flere gange med Jomsvikingerne involveret. Hakon Adelstensfostres angreb på Danmark i 950'erne kan stå som et tidligt eksempel (11), som vi har et rimeligt kendskab til. Disse forhold gjorde en optimal beherskelse af Kattegats kyster til et centralt problem for Danmark: *»Landet var meget åbent for overfald«*, som det hedder i *Egils saga*.

I denne nordiske sammenhæng bliver Kattegat altså et betydningsfuldt strategisk farvand, på den tid især det vestlige Kattegat. Århus og de fire ringborge er direkte eller indirekte gennem sejllad knyttet hertil.

Det første tegn på forstærket spænding kan ses i anlæggelsen af en stor fæstning centralt i riget, nemlig Århus. Hidtidige dateringer placerer dette byggeri i 900-tallets første halvdel ligesom også det 5-6 gange større søsteranlæg i Hedeby. Medens grænselandet var og blev et strategisk område af største betydning, markerer anlæggelsen af Århus det nye med stærk rela-

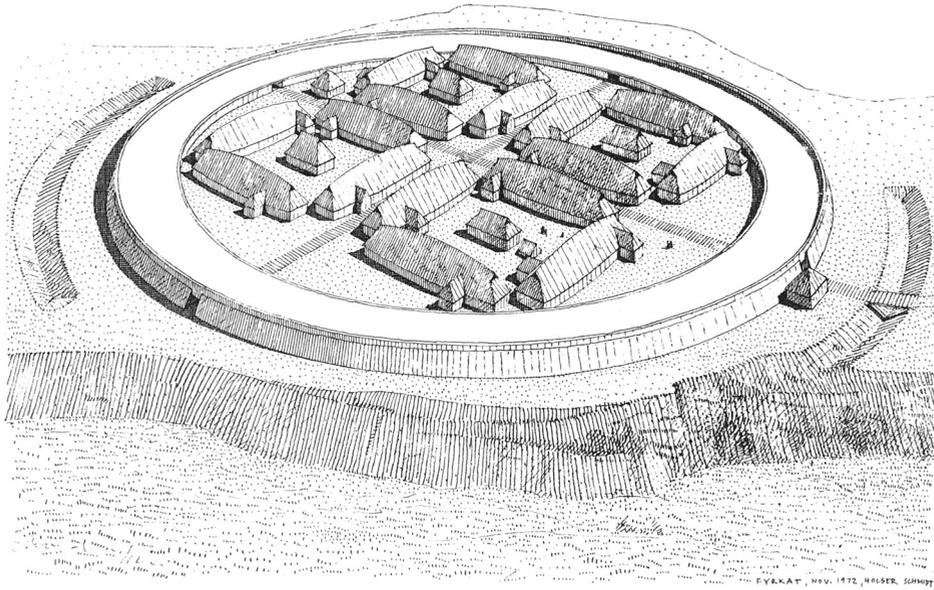

Fig. 1. Rekonstruktion af Fyrkat-borgen med dens 16 store haller og palisadebeklædte jordvolde (efter Holger Schmidt, Fyrkat I). Borgtypen er kun kendt fra de fire danske anlæg. Det kraftigt udformede fæstningsværk tyder på, at det er bygget til at modstå en organiseret militærmagt.

Die Fyrkat-Burg mit ihren 16 großen Hallen und holzarmierten Erwälle (nach Holger Schmidt, Fyrkat I). Dieser Burgentyp ist nur durch die vier dänischen Anlagen bekannt. Es scheint, daß so starke Wehranlagen erbaut wurden, um organisierter Militärmacht widerstehen zu können.

tion til Kattegat. Det er betegnende for begge halvkredsvolde, at de har meget store flademål (12); af ringborgene kan kun Aggersborg konkurrere med Århus i så henseende. De store flademål har formentlig med logistikken at gøre (13). Krigshistorikeren Delbrück nævner en karolingisk bivakplads, et *heribergum*, på $7\frac{1}{2}$ ha (14).

Jeg må – under forbehold for dateringernes holdbarhed – opfatte Olafætens konger som bygherrer bag de to halvkredsvolde. Deres egne erfaringer tilsagde dem, at man kunne sætte sig i besiddelse af kongedømmet i Danmark »*vi et armis*« (15). Århus er da eksponent for den mere sømilitært orienterede strategi og fremstår som forløber for den næste epokes mere systematiske forsøg på at sikre sig grebet om landet mod ydre fjender ved hjælp af ringborgene. Deres geografiske placering tilsiger, at disse fjender var nordiske.

For ringborgene eksisterer der ud fra holdbarhedskriteriet for træarkitektur en dateringsramme på omkring en menneskealder, regnet fra ca. 980, og de bliver således indlejret i en historisk situation, der sandelig indeholder andet og mere end den voldsomme opflammen af vikingetog mod England omkring årtusindskiftet. Nogle af tidsalderens største militære anførere som Hakon Jarl og Hakonsønnerne, Olaf Trygvason, Erik Sejrsæl

og Svend Tveskæg opererer i tidsrummet, og Hakon såvel som kongerne Olaf og Erik er alle i aktion mod Danmark, svenskekongen endda med ambitioner om en direkte erobring. Kilderne bør sikkert tolkes i retning af, at Erik Sejrsæl alvorligt anfægtede Svend Tveskægs hjemlige herredømme.

Til vort kompleks af ringborge, holdt sammen af dateringerne og det ensartede geometriske bygningssskema, kan vi med rimelighed også regne Kovirke, hvis vi betragter forsøgene på en C 14-datering som misvisende. Lineær geometri, gravtype og de højst bemærkelsesværdige palisadeafstivninger er fællestræk, og afvigelserne i mål og bygningsdetaljer kan føres tilbage på forskellen mellem en spinkel langvold og en kompakt ringvold. Desuden er der i anlægspræget Kovirkes klart udtænkte byggeprincip, hvor man for mindst muligt får mest muligt ud af det, dog uden af fravige kravet om den komplicerede frontpalisade. Til anlægspræget hører også de omstændigheder, at Kovirke i Danevirkesystemet er et sekundært anlæg og et éngangsforetagende med eget voldforløb. Medens alle andre sekundære Danevirkebyggerier knytte sig til uranlægget fra 737, er Kovirke udskilt af komplekset, efter alt at dømme, fordi det med sine særheder simpelthen kun kunne bygges på et dertil udvalgt særligt terræn. Historisk kan det indpasses i den veldokumenterede militære begivenhedshistorie i 983, danskernes og de slaviske folks opgør med den tyske ekspansion. Når alene Kovirke udviser slægtskab med ringborgene, skulle vi kunne hævde sandsynligheden for en sammenhæng. Vi ville da råde over et anlægsarbejde, der kan sammenlignes med et Aggersborg. Kovirke er 10 gange længere end Aggersborgs vold, men spinklere, og vi kan fraregne alle de ekstra komplikationer i borgbyggeriet, først og fremmest de 48 storhuse.

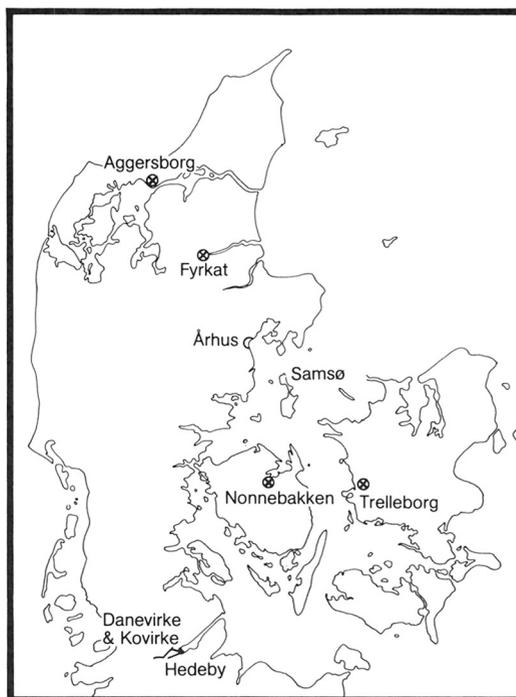
De her antagne sammenhænge ville betyde, at ringborgenes bygherre ikke forsømte den truede sydgrænse, hvor der var stationeret tyske tropper, og en sammenhæng ville først og fremmest udvide ringborgskomplekset med en dimension, der éntydigt peger mod rigsforsvar.

Da jeg er overbevist om, at tidens militære begivenhedshistorie – med risiko for tofrontsrig – kalder på en samlet, gerne stort anlagt plan for rigets forsvar, må jeg opfatte ringborgene og Kovirke som udtryk for en sådan plans gennemførelse.

I denne sammenhæng kan jeg ikke være helt neutral i spørgsmålet om bygherre, fordi vore dages énsidige hæften sig ved Harald Blåtand som følge af 980-dateringen af Trelleborg har ført til fortolkninger, som kan føre sagen på vildspor. Jeg kan ikke se, at vi definitivt kan eliminere Svend Tveskægs eventuelle rolle. Faktisk synes jeg, at der er lige så god plads for Svend, som hæren efter én hilde »hang ved« (læs: han havde en betydelig magtposition) som for Harald, efter en anden kilde »den gamle og svagelige mand« – især hvis vi generelt befinder os i begyndelsen af 980erne (16). En mekanisk ansættelse efter (usikre) regeringsår kan ikke være fældende for bedømmelsen af bygherren. Svend Tveskæg, Englands erobrere, er i hvert

Fig. 2. Danske befæstninger i funktion ved slutningen af 900-tallet. De er bygget op omkring to strategier, den ene rettet mod søterritoriet, den anden mod kontinentet.

Dänische Befestigungen in Funktion gegen das Ende des 10. Jahrhunderts. Sie spiegeln zwei Strategien wider, die eine betrifft das Seeterritorium, die zweite das Kontinent.

fald kendt som en stor militær organisator (17). Personspørgsmålet er dog ikke afgørende for konceptionen om et planlagt og rigsomfattende forsvar; her drejer det sig om funktionsdygtighed i en kritisk periode.

Dateringer fra og med ca. 980 styrker på én måde forsvarskonceptionen, idet de befrier os for en énsidig tilknytning til en strategi, byggende på offensive fjernmål såsom den systematiske udplyndring af England. Dette var da ikke en primær funktion, selvom det inden for perioden summarisk daterede Aggersborg har besiddet kvaliteter i så henseende. Den angelsaksiske krønike har da også for 980 og 982 kun spredte anonyme hærgninger. Først fra 991 begynder den systematiske udplyndring og afpresningen af Danegæld. I 994 dukker så de store krigsherrer Olaf Trygvason og Svend Tveskæg op.

Borgene kan da betragtes som defensive anlæg, som led i rigets forsvar, og som militære støttepunkter har de været landbefæstninger af anelig styrke – det turde være hovedindtrykket af dem.

Det er blevet sagt, at halvdelen af al magt er sømagt. I anden halvdel af 900-tallet faldt det sømilitære magtbalanceproblem med fuld vægt. Det behøver vi ikke at tvivle om, og det er let at forestille sig vanskelighederne ved at dæmme op for den fare, de store flåder udgjorde. Fjendtlige landgange, stigende til regulær invasion, har været vanskelige at forhindre, men

fuldtallig belægning af borgene i krigssituationer har gjort dem til solide støttepunkter for forsvaret rundt om i landsdelene, indtil undsætning eventuelt nåede frem, og deres besætninger har sikkert også besiddet en evne til modangreb både til lands og til vands.

Det er af afgørende betydning, at borgenes strategiske beliggenhed imødekommer de krav, der måtte stilles til dem i forsvarsøjemed: De ligger alle ved vigtige sejled, ved eller med forbindelse til Kattegat, og de spærrer vigtige vejforbindelser til landets indre. De ligger altså på vigtige punkter i riget, og her skal vi medregne Århus og Hedeby. Men ringborgene er også trukket tilbage fra umiddelbar kystnærhed. Heraf kan det sluttes, at der har været risiko for fjendtlige flådeangreb; overraskende angreb fra søsiden var dermed forebygget bedst muligt. Kun de nordiske lande og eventuelt Jomsvikingerne var på det givne tidspunkt i besiddelse af flåder, der kunne rette sådanne angreb. Borgene har på landsdelsplan kunnet tvinge en angriber til at forholde sig til dem, og det var netop hensigten med dem set i et rigsforsvars-perspektiv. De var ikke til at komme udenom. Fyrkats og Trelleborgs ødelæggelse kunne være de reale vidnesbyrd om, at de også er blevet stormet. Og de var da også den danske kongemagts eneste mulighed, hvis den ikke ville overlade hele forsvarsproblemet til flåden alene. Borgenes unikhed bør da henføres til periodens særlige farlighed.

Endelig kan det anføres, at den disponible flådemagt vel delvis lå ude på vagtjeneste i sommerhalvåret. I en sådan sammenhæng kunne borgene også fungere som baser og forsyningsstøttepunkter.

Sammenlignet med tidens borganlæg i andre lande kan det bestemt hævdes, at de danske ringborge ikke bare var anselige, men også havde et usædvanligt stort areal under tag – det giver dem kaserne-præget, gør dem til potentielle vikingelejre, et fænomen med gamle aner i vinterkvartererne i Vesteuropa. Saxo benytter for Knud den Stores hird ordet »*contubernium*« i forbindelse med hirdens vinterkvarter, idet han forudsætter, at flåden lå ude på vagt resten af året. Hvordan denne overlevering end skal opfattes, så må der have været et kasereringsproblem, hvis Svend Tveskæg ligesom sønnen opretholdt en stor professionel krigerskare. Tilstedeværelsen af en sådan skare, dvs. masser af »huskarle« eller i det mindste den potentielle mulighed derfor, forudsættes både af borgbebyggelsens omfang og særegne karakter, der suggererer en høj militær organisationsgrad, og af selve meningen med borgene som militære støttepunkter. Aggersborg med sin firdoblede størrelse og sin tredobbelte mandskabskapacitet kunne da henpege på et styrkemaksimum, en tinglid på størrelse med Knud den Stores. Til sammenligning skal det her anføres, at Delbrück regner med 5-6000 mand for Karl den Stores største hærkoncentrationer. Oppe i Limfjorden har man da kunnet opbygge en vældig militær koncentration, en styrke, der har været så stærk, at den ikke behøvede at frygte noget som helst.

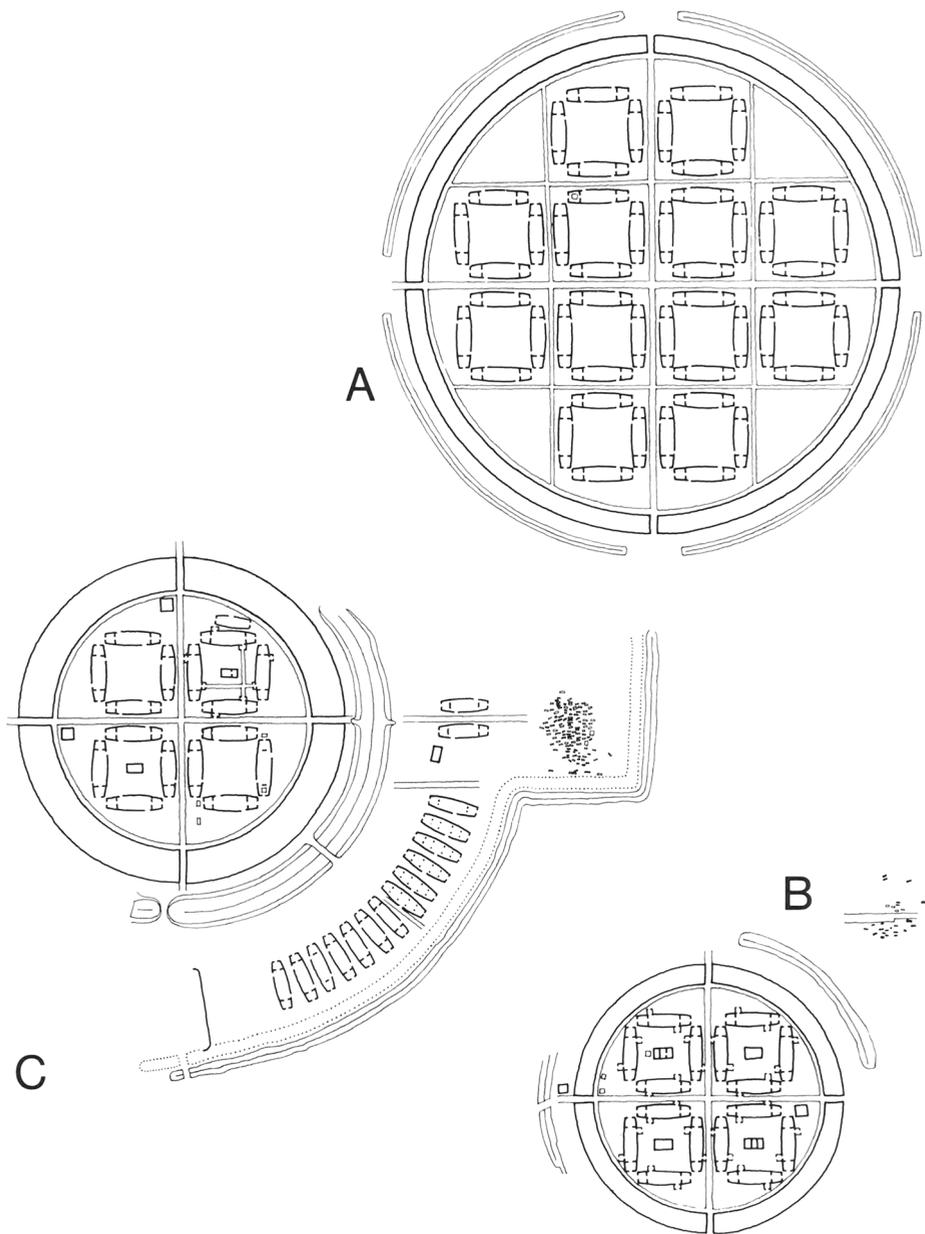

Fig. 3. De udgravede ringborge. A: Aggersborg, B: Fyrkat, C: Trelleborg (efter Olaf Olsen, Fyrkat I). Set i en nordisk krigshistorisk sammenhæng tegner Aggersborg sig helt naturligt som hovedbastionen, lige så stor som de tre andre tilsammen.

Ausgegrabene Ringborgen. A: Aggersborg, B: Fyrkat, C: Trelleborg (nach Olaf Olsen, Fyrkat I). Vor einem nordischen kriegshistorischen Hintergrund gesehen stellt Aggersborg wie zu erwarten die Hauptbastion dar, eben so groß wie die drei übrigen Burgen zusammen.

For at klarlægge, hvordan en sådan styrke kunne sættes ind – også sømilitært – måtte man udvikle et simulerende krigsspil. Her må det dog være nok at sige, at Aggersborg i en sådan tænkt sammenhæng ville være en pendant i nord mod svenskere og nordmænd til Kovirke i den anden ende af riget, et anlæg, der i kampklar stand også har krævet store styrker samlet. At Aggersborg desuden har besiddet kvaliteter for offensiver mod fjendens hjemlande og for den sags skyld også i forbindelse med Englands-togterne, siger sig selv.

Og fra Aggersborg strækker sig da i en vid bue de øvrige støttepunkter med regelmæssige mellemrum og endende ved Trelleborg. Den største indbyrdes afstand er mellem Århus og Nonnebakken, men her bør Samsøs strategiske beliggenhed tages med i betragtning.

En opfattelse af borgene som forsvarets støttepunkter til lands vil selvfølgelig også være i god harmoni med tidsalderens talløse fremmede borganlæg. Sådanne borge var velkendte for danske vikinger. Allerede lige syd for grænsen havde de saksiske stammer forlængst etableret et landforsvar mod abodriterriget, formet over et centralt placeret anlæg, flankeret af en ubrudt række af grænseborge (18). Olaf Olsen nævner den senkarolingiske Souburg-kæde af borge (19), og man kunne fortsætte. Det er den grundlæggende funktion for tidsalderens borge, og Danmark havde et yderst reelt forsvarsproblem, som var specielt for århundredet: Den sidste opflammen af vikingetog slog indad, Norden blev offer for sin egen aggressionsform, og Danmark fik ligeværdige modstandere fra den skandinaviske halvø. Her skaffer først Svend Tveskæg omkring 1000 – og det kan man ikke tage fra ham – med sin behændige politik orden i forholdene og opnår en uantastelig magtstilling, der også giver ham ryggen fri til den endelige kamp om det sølvrige England; og da Knud den Store opretholdt en lignende magtstilling, der dog betegnende nok også udfordres af Sverige og Norge, var ringborgenes tid ved at rinde ud.

For så vidt de ikke allerede var gået under i kamp, kunne de overlades til deres forfald eller bruges inden for rammerne af de lokale kongsgårdsanlæg, jfr. Trelleborg. Fyrkat blev åbenbart afhændet. Denne borg er det eneste af alle de her omtalte anlæg, der savner tilknytning til Jordebogen eller andre senere kilder til spørgsmålet om kronens gods.

Således blev det de gamle anlæg, Danevirke og de to halvkredsvolde, der fortsatte som nøglestillinger, og det var også dem, der blev hårdt omstridt under Svend Estridsens lange kamp med de norske konger om herredømmet i Danmark – den næste periode, der slår igennem i skattefundene.

Med Valdemarstidens fornyede befæstningsvirksomhed etableres endelig en front mod den tids angribere i Østersøen og ved landegrænsen.

Når jeg her énsidigt har taget udgangspunkt i en tese om rigsforsvar, føler jeg mig nødsaget til lige så énsidigt at tage stilling imod tesen om tvangsborge (21), idet jeg anser den for en polær modsætning.

Tvangsborgene står og falder med en hypotese om et nys undertvunget dansk folk – eller anderledes sagt: Haralds samling af riget – en hypotese, som jeg nødvendigvis må anse for yderst suspekt (22). En variant heraf er hypotesen om, at borgene er produkter af en borgerkrigstilstand med Harald Blåtand og Svend Tveskæg som modpoler, en tilstand, der tvang Harald til at holde riget til sin hånd med alle midler. Ingen af hypoteserne forliges godt med den omstændighed, at ringborgene med deres nøje planlagte »pedanterier« må være udført i relativ »ro og mag« (23). Desuden kræver tvangsborgsteorien en masse konkret viden om forholdene, jfr. Christian III's tvangsborge som et klassisk eksempel, og teorien er formentlig en ren og skær anakronisme.

Aggersborgs overskridelse af normerne turde også være i åben konflikt med tvangsborgsteorien. Aggersborg fører den ad absurdum, da vi ikke – hvad man end mener om vendelboer – tør regne dem som fire gange så oprørske som landets øvrige indvånere.

Desuden kunne man sikkert gøre sig skeptiske forestillinger om det hensigtsmæssige i ringborgenes placering i egenskab af tvangsborge, og for øvrigt mener jeg, at Olaf Olsens kritiske bemærkning om ringborgene som tvangsborge – mindre kunne have gjort det – er helt overbevisende (24).

Tvangsborge contra rigsforvar? Var det danske folk virkelig ringborgenes fjender just i nogle tiår, hvor det selvsamme folk efter alt, hvad vi ved, i hidtil uhørt grad var truet udefra og havde sit eneste holdepunkt i landkrigen i den sikkerhed, som kongemagtens forsvarsanlæg kunne yde? Lad være, at denne sikkerhed muligvis var meget betinget, og at den måske kun i anden række blev opretholdt for dette folks skyld! Der er en brist i logikken, når netop for denne periode et principielt vanskeligt bestemmeligt motiv som tvangsborgen indføres og gøres til det grundlæggende. Det drejer sig faktisk om et snævert afgrænset tidsrum, hvor magtpolitiske spændinger kunne drive selv oldtidens vældigste nordiske krigsherre ud i »ustadig omflakken« (25). Jeg må betragte teorien som en overflødig komplikation af et virkeligt forsvarsproblem, der krævede en rigsomfattende plan, og så længe dette problem bestod, blev det unikke system opretholdt.

NOTER

Foredrag på et symposium i 1988 om de fire danske ringborge. Trykt som manuskript. Her plæderes for at se borgene på baggrund af en tese om 900-tallets danske historie som en statspolitisk meget labil periode. På grund af kildematerialets karakter må begrebet »militær begivenhedshistorie« dog savne sin ellers karakteristiske konkrethed. Af studier over tidens magtpolitik nævnes især Svend Ellehøj, Olav Tryggvasons fald og Venderne, i *Historisk Tidsskrift*, 11. rk., 4. bd., 1953 og desuden Svend Tunberg, *Kampen om Viken, i Fornvånen* 1946.

- 1) Hellmuth Andersen, *Die Haltung Dänemarks im Jahre 983*, i *Zeitschrift für Archäologie* 18, 1984.
- 2) St. Omer-munkens skrift om »Kong Knuts Liv og Gerninger, I,1.
- 3) Stord, Hals, Hjørungavåg, Fyrisvoldene og Svold er bekendte nordiske valpladser mellem 960 og 1000, Danevirke og Otto II's borg er dansk-tyske slagmarker 974 og 983. Andre kampe påførtes Danmark af f.eks. Hakon Jarl og Erik Sejrsæl. Svend Tveskægs »belejring« af Hedeby, alene kendt fra runesten, hører som nævnt i note 10 måske hjemme i sammenhæng med Erik Sejrsæls togt.
- 4) Roar Skovmand, *De danske Skattefund fra Vikingetiden og den ældste Middelalder indtil omkring 1150*, i *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1942.
- 5) Poul Nørlund, *Trelleborg*, 1948. S. 162: »Trelleborg karakteriseres bedst som et sjællandsk Jomsborg«.
- 6) Hákonarmál.
- 7) H. Hellmuth Andersen, *Hedenske danske kongegrave og deres historiske baggrund*, i *Kuml* 1985.
- 8) Thietmar af Merseburgs »Kronike«, VII,36.
- 9) Halfred Ottarson, *Olafsdrapa*, str. 5: »Søkrigeren (= Olav Tryggvason) nedhuggede krigerne i Danmark syd for Hedeby«.
- 10) Grundlaget for denne sammenkobling er en identifikation af kejser Otto II's borg fra 974 med Hedeby. Identifikationen er usikker. Her foreslås en anden, nemlig at Erik Sejrsæls fremstød mod Danmark fra omkring 990 har ført ham til Hedeby. Den ene af de døde kriger fra »belejringen«, der mindes på Svend Tveskægs runesten, var også med på Englandstogterne, der først satte egentligt ind i 990'erne, så belejringen af Hedeby er vel tilsvarende sen. I samme retning peger Hedeby-bispens eksil i Tyskland; det begynder i 996.
- 11) Guttorm Sindre, *Hakonsdrapa*, str. 1-3: »Den udmærkede fyrste (= Hakon Adelstensfostre) nedlagde jyderne i kamp ... Krigeren begav sig til Sjællands grønne næs ... Krigeren opnåede at underkaste sig Sjælland og Skånes kyst«.
- 12) Hedeby: 24 ha, Århus: 5 ha.
- 13) Logistik (mil.): *Kunsten at bevæge og indkvartere tropper og forsyne og vedligeholde en flåde*.
- 14) Hans Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst III*, 1964², s. 62.
- 15) »Med magt og våben« – således skildrede Svend Estridsen over for Adam af Bremen Olaf og hans sønners magtovertagelse omkring 900.
- 16) De to kilder er St. Omer-munken og Adam af Bremen.
- 17) Erik Arup, *Danmarks Historie I*, 1925. S. 127 ff.
- 18) H. Hellmuth Andersen, *Die Burg in Itzehoe*, 1980. S. 75 ff.
- 19) Olaf Olsen, *Fyrkat I*, 1977. S. 92 ff.
- 20) En forsvarssituation, som den så ud i skjaldedigterens øjne, er overleveret i Sigvat Thordasons *Knudsdrapa*, str. 4-9; den angår det norsk-svenske angreb på Knud den Stores Danmark: »De svale køle styrtede nordfra ... til det flade Sjælland ... men Önund drog med en anden svensk hær ... mod danerne. Fyrsten omsluttede udstrakte lande langs kysterne med visirhjelmet mandskab. De raske konger formåede ikke ... at underkaste sig Danmark. Den danske konges smukke søn med de skarpe øjne erfarede østfra, at der kom en hær (til Danmark). Fyrstens sejlads var prægtig; de køle, som kom vestfra, gled over havet til Limfjorden. Jyllands konge lod sig, efter at være landet, ikke fratage noget ... Danernes beskytter ville ikke tåle nogen plyndring af landet«.
- 21) Tage E. Christiansen, *Træningslejr eller tvangsborg*, i *Kuml* 1970.
- 22) *Rigssamlingen* turde være ældre, jfr. note 7.
- 23) Denne tanke, der meget bedre forenes med forestillingen om systematisk oprustning (læs: borgbyggeriet), fremsattes af Bent Ousager i et upubliceret foredrag om Svend Tveskæg omkring 1960 for at udelukke muligheden af en fremmed erobrere som bygherre.
- 24) Olaf Olsen, som note 19. S. 102.
- 25) Thietmar af Merseburgs udtryk, møntet på Svend Tveskæg.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Ringburgen und die militärische Ereignisgeschichte

Mit sieben oder acht großen Befestigungsanlagen – die vier Ringburgen vom Trelleborg-Typ, die beiden Halbkreiswälle von Århus und Haithabu, das Danewerk 968 und vielleicht der Kograben 983 (?) – besaß die Verteidigung des dänischen Reiches am Ende des 10. Jahrhunderts eine außergewöhnliche Stärke (1, 2). Für die gleiche Zeit vermittelt die Überlieferung den Eindruck einer militärisch hochgespannten Lage (3). Schließlich erreichen gerade für die Jahrzehnte von 980 bis 1000 die Schatzfunde eine Kulmination (4). Vor diesem Hintergrund wollen wir versuchen, folgende These zu begründen: Die Ringburgen waren Bestandteile einer neuen Konzeption für die Verteidigung des Reiches nach außen (5), die jetzt als Weiterentwicklung eines älteren Abwehrsystems – das nur Århus, Haithabu und das Danewerk umfaßt hatte – notwendig geworden war. Im 10. Jahrhundert richteten sich die Angriffsbestrebungen gegen Dänemark aus zwei Richtungen: aus dem Norden und aus dem Süden. Die Gefahr von Norden bestand latent mindestens seit der Mitte des Jahrhunderts (6) und endete vorläufig im Jahre 1000 mit der Seeschlacht bei Svold. Für die Jahre 934, 974 und 983 sind deutsch-dänische Kriege belegt. Ferner war der Besitz der Königsherrschaft von Dänemark wiederholt durch von außen kommende Eroberer bedroht, durch Olaf und seine Söhne, Hardegon/Gorm und Harald Blauzahn (7), vermutlich auch durch den schwedischen König Erik den Siegreichen. Sämtliche Mächte der Region waren an diesen Auseinandersetzungen beteiligt, darüber hinaus agierte unabhängig von ihnen im Ostseeraum eine besondere Kriegergesellschaft, die halb historisch als Jomswikinger überliefert ist (8).

Dänemark verteidigungspolitische Lage war also äußerst kompliziert, so kompliziert, daß selbst ein so großer Kriegsherr wie Svend Gabelbart darüber des öfteren in Schwierigkeiten geriet.

Die Befestigungen an der Südgrenze dienten vor allem der Abwehr gegen das Ottonische Reich, wobei jedoch Haithabu auch von Norden her bedroht war (9). Mit einer solchen Situation verknüpfen wir die Belagerung von Haithabu, die nur durch Runensteine dort bekannt ist, und nicht wie üblich mit dem deutsch-dänischen Krieg von 983 (10).

Die übrigen Befestigungsanlagen scheinen auf eine andere Strategie hinzuweisen, die in höherem Grade seemilitärischer Art gewesen ist, vermutlich weil Norwegen und Schweden gefährliche Gegner geworden waren (11). Die Überlieferung kennt eine Reihe von Konfrontationen zwischen den nordischen Mächten, einschließlich der Jomswikinger.

Damit war die Beherrschung des Kattegat zum zentralen Problem geworden. An diesem strategisch wichtigen Gewässer liegen Århus und die Ringburgen, wobei die Anlage von Århus als zentraler Festung in der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts zum ersten Mal den neuen strategischen Raum markiert. An der alten strategischen Grenze wird etwa gleichzeitig Haithabu befestigt. Die beiden Halbkreiswälle umfassen, vermutlich aus logistischen Erfordernissen, jeweils große Flächen. (12, 13, 14). Unter den Ringburgen hat allein Aggersborg eine mit Århus vergleichbare Größe. Wenn unsere Datierungen stichhaltig sind, kann man in Århus einen ersten Ansatz (15) einer neuen seemilitärischen Abwehrstrategie erblicken und in den Ringburgen dann den systematischen Versuch, das Land gegen auswärtige Feinde zu schützen. Die geographische Lage dieser Burgen macht deutlich, daß die Feinde aus dem Norden erwartet wurden.

Die Ringburgen mögen ein gutes Menschenalter lang bestanden haben, von etwa 980 an; in einer Zeit, in der im Norden berühmte Kriegsherren operierten (Hakon Jarl und seine

Söhne, Olaf Trygvason, Erik der Siegreiche und Svend Gabelbart), und zwar des öfteren auch gegen Dänemark.

Es liegen gute Gründe vor, den Kograben an der Südgrenze für gleichzeitig mit den Ringburgen zu halten. Ein solcher Zusammenhang würde dem Ringburgen-Komplex eine Dimension hinzufügen, die eindeutig in Richtung auf die Reichsverteidigung weist, als dem Hauptanliegen des Bauherrn dieser Anlagen. Der Bauherr muß unter dieser Prämisse mit einem Zweifrontenkrieg gerechnet und die Verteidigung des Reiches planmäßig gegen diese Bedrohung ausgerichtet haben. Über den Bauherrn selbst ist damit noch nichts ausgesagt. Bekanntlich haben die neuen Datierungen dazu geführt, die Burgen als Werke Harald Blauzahns anzusehen. Svend Gabelbart dürfte jedoch durchaus auch dafür in Frage kommen (16). Er hatte zu dieser Zeit der Überlieferung nach das Heer hinter sich und besaß somit eine sehr solide Machtposition. Darüber hinaus ist er auch als ein bedeutender Militärorganisator bekannt (17). Für unsere Überlegungen ist die Personenfrage indes von geringerem Gewicht, entscheidend ist das grundsätzliche Problem, ob es sich um die Konzeption einer geplanten, reichsumfassenden Verteidigung in einer kritischen Periode gehandelt hat.

Nach den heute gültigen Datierungen muß die alte Auffassung aufgegeben werden, die in den Burgen den Ausdruck einer Strategie mit offensiven Fernzielen sah, wie der systematischen Ausplünderung von England, da diese deutlich später erfolgte. Damit wird unsere Deutung bestärkt, sie seien Glieder der Reichsverteidigung und als militärische Stützpunkte sind sie Wehranlagen von beachtlicher Stärke.

Wenn es wahr ist, daß die Hälfte aller Macht bei der Seemacht liegen soll, dann stellte sich in der zweiten Hälfte des 10. Jahrhunderts dieses Problem in aller Schärfe: Die großen Flotten stellten eine schwer einzudämmende Bedrohung dar und feindliche Landgänge, die sich bis zu regulären Invasionen steigern konnten, waren nur unter Anstrengungen zu verhindern. In den Burgen lagen dagegen solide Stützpunkte für die Verteidigung der einzelnen Landesteile, bis sie militärische Hilfe erhielten. Von ihnen aus konnten auch Gegenangriffe zu Land und zu See organisiert werden.

Die strategische Lage dieser Burgen ist einer systematischen Verteidigung angepaßt, das ist ein ganz entscheidender Gesichtspunkt. Sie liegen sämtlich an Gewässern mit Bezug auf das Kattegat, und sie sperren wichtige Wegeverbindungen in das Landesinnere, das heißt, sie liegen an verkehrsgeographisch wesentlichen Plätzen des Reiches; das gilt auch für Århus und Haithabu. Aus der Lage der Ringburgen eine Strecke weit hinter der offenen Küste läßt sich zum einen auf die Bedrohung schließen, durch feindliche Flottenangriffe überrascht zu werden, und zum andern auf ihre Funktion, dieser Gefahr begegnen zu sollen. Nur die nordischen Länder und die Jomswikinger besaßen um die Jahrtausendwende Flottenverbände von einer dermaßen bedrohlichen Stärke.

Die Burgen haben einen Angreifer dazu zwingen können, sich ihnen zu stellen. Aus der Perspektive einer Reichsverteidigung muß eben darin ihre Aufgabe gelegen haben. Sie bildeten die einzige Möglichkeit, eine feindliche Invasion aufzuhalten, wollte man nicht das gesamte Problem der Flotte überlassen. Die Einmaligkeit der Burgen dürfte somit vor dem Hintergrund gesteigerter Gefahren zu eben dieser Zeit betrachtet werden. Befand sich die Flotte während des Sommers auf See, dann konnten die Burgen auch als Basen und Stützpunkte eine Funktion haben. Mit ihrer außergewöhnlich großen überdachten Fläche können sie ebenfalls als potentielle Wikingerlager gedient haben und lassen auf große Kriegerscharen schließen. Ihre besonderen Einrichtungen lassen einen hohen militärischen Organisationsgrad erkennen, und die übergroße Aggersborg könnte auf eine optimale Mannschaftsstärke hinweisen. Am Limfjord konnte man eine gewaltige militärische Konzentration aufbauen, eine Truppe, die nichts zu fürchten hatte. Die Aggersborg bildete in dieser Sicht eine Parallele im Norden des Reiches gegen Norweger und Schweden zum

Kograbem im Süden gegen die Deutschen. Die übrigen Stützpunkte erstrecken sich in einem regelmäßigen weiten Bogen bis nach Seeland.

Ebenfalls der Landesverteidigung dienten die Burgensysteme anderer Länder, die den Dänen bekannt waren, zum Beispiel die holsteinischen Grenzburgen (18) oder die Souburg-Kette in den Niederlanden (19); wobei die Parallelen noch enger werden, wenn man bedenkt, daß Dänemark vor vergleichbaren Verteidigungsproblemen stand, mit ebenbürtigen Gegnern von der skandinavischen Halbinsel (20). Dieses Problem löste erst um 1000 Svend Gabelbart. Und es ist vermutlich kein Zufall, daß in den darauffolgenden Jahrzehnten offenbar die Lebensdauer der Burgen zu Ende gegangen war. Jedenfalls sind es die alten Anlagen, das Danewerk und die beiden Halbkreiswälle, die im 11. Jahrhundert umkämpft waren.

Mit dieser Deutung soll die heute allgemein anerkannte These von den Ringburgen als Zwingburgen (21) verabschiedet werden. Die Grundlage dieser These, eine erste Reichssammlung unter König Harald, erscheint dem Verfasser von vornherein besonders suspekt (22), und um ihre Variante, nach der die Burgen die Stützpunkte Haralds im Bürgerkrieg gegen den Sohn Svend waren, steht es nicht viel besser. Jedenfalls sind solche inneren Zustände schwerlich mit der Tatsache zu verknüpfen, daß die Anlagen mit ihren umständlichen »Pedanterien« offenbar in relativer Ruhe und wohl vorbereitet erbaut worden sein müssen (23). Die These von den Zwingburgen dürfte ein reiner Anachronismus sein. Ferner muß es ungereimt erscheinen, daß eine der Burgen, die Aggersborg, die vierfache Größe erhalten hat. Kritische Betrachtungen über die Lage der vier Burgen im Sinne von Zwingburgen ließen sich anschließen. Uns scheint die Kritik Olaf Olsens an dieser These berechtigt: »Weniger hätte gereicht« (24).

Die Anhänger dieser These müssen konsequenterweise behaupten: Die wirklichen Feinde der Ringburgen waren das dänische Volk selbst. Dieses seltsame Verhalten träfe gerade auf die beiden Jahrzehnte zu, in denen dasselbe Volk in bisher einmaliger Weise von außen bedroht war und seinen einzigen Halt im Landkrieg in den königlichen Befestigungen fand. Die Zeiten sind dadurch charakterisiert, daß sie selbst den mächtigsten nordischen Kriegsherrn in »unstetes Irren« treiben konnten (25). Es entbehrt jeder Logik, gerade für diese Zeit die Zwingburg als historische Notwendigkeit anzusetzen. Deshalb sollte diese These als die überflüssige Komplikation eines höchst realen Verteidigungsproblems aufgegeben werden.

H. Hellmuth Andersen
Moesgård

Oversættelse: H. Hellmuth Andersen

